

SѢΛW

САЙТ ЗА ХУМАНИТАРИСТИКА И ИЗБОРИ

SѢΛW е-списание в областта на хуманитаристиката за българистични изследвания в периода X-XX век http://www.abcdar.com/magazine_II.php

ISSN 1314-9067

год. II, 2014, брой 2

Списание **SѢΛW** възникна като идея в Секцията за история на българския език при Института за български език „Проф. Л. Андрейчин”, БАН

Списание **SѢΛW** е финансирано от спечелен конкурс на Национален фонд „Култура”, Програма „Критическа литература” в сесията 2012 г.

Редакционен състав:

научен рецензент професор Пиринка Пенкова (Дания).

Августа Манолева

Никола Обрешков

Светлозара Лесева

Статии и студии / Papers and studies

Езикът / Language

Пиринка Пенкова, (Дания) [Средновековната славянска традиция на Атанасий Александрийски и преводът на "Посланието към Марцелин за тълкуванието на псалмите"](#) [[Дискусии и коментари](#)]

Мони Алмалех, (ИБЕ) [Чернокожите хора в Стария завет – езиков и херменевтичен анализ](#) [[Дискусии и коментари](#)]

Марияна Цибранска – Костова, (ИБЕ) [Бележки към един старозаветен юридически ексерпт](#) [[Дискусии и коментари](#)]

Татяна Илиева, (КМНЦ) [Обратните индекси в лексикографската традиция на старобългарски език](#) [[Дискусии и коментари](#)]

Мария Китанова, (ИБЕ) [Семантичното поле род в българската култура и език](#) [[Дискусии и коментари](#)]

Палмира Легурска, Иво Панчев, (ИБЕ) [Образни метафори \(ономасиологичен каталог\)](#) [[Дискусии и коментари](#)]

Преводът / Translation

Палмира Легурска, (ИБЕ) [Реалии и превод](#) [[Дискусии и коментари](#)]

Литературата / Literature

Вихрен Чернокожев, (ЛИ) [Българската антитоталитарна литература през 60-те – 80-те години на XX век](#) [[Дискусии и коментари](#)]

Младите в науката / Young people in science

Весела Шушлина, (СУ) [Специфика на изразяването на иронична оценка в конструкции с чужда реч](#) [[Дискусии и коментари](#)]

Нови книги / New books

Мони Алмалех, [Архангелите в Библията](#) [[Рецензия](#)]

Явор Милтенев, [Златоструй: старобългарски хомилитичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване.](#) [[Рецензия](#)]

Татяна Илиева, [Старобългарско-гръцки словоуказател към Книгата на пророк Иезекиил](#) [[Рецензия](#)]

Татяна Илиева, [Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на “De fide orthodoxa”](#) [[Рецензия](#)]

Калина Мичева-Пейчева, [Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в българската култура и език](#) [[Рецензия 1](#)] [[Рецензия 2](#)]

Мария Кошкова, [Българско-словашки речник том II](#) [[Рецензия](#)]

Майя Пенчева и Александра Багашева, [Английско-български речник](#) [[Рецензия](#)]

Борис Минков, [Презапис или другият куфар в Берлин](#) [[Рецензия](#)]

Емил Кало, [Другите и Йосиф](#) [[Рецензия](#)]

Рецензии / Reviews

Мирослав Дачев, (НАТФИЗ) [Архангели, образи, думи](#)
Рецензия за книгата на Мони Алмалех „Архангелите в Библията”

Таня Славова, (СУ) [Впечатляващо изследване на сборника Златоструй](#)
Рецензия за книгата на Явор Милтенев „Златоструй: старобългарски хомилитичен свод, създаден по инициатива на българския цар Симеон. Текстологическо и извороведско изследване”

Маргарет Димитрова, (СУ) [Рецензия за книгата на Татяна Илиева „Старобългарско-гръцки словоуказател към Книгата на пророк Иезекиил”](#)

Анета Тихова, (ШУ) [Рецензия за книгата на Татяна Илиева „Терминологичната лексика в Йоан-Екзарховия превод на “De fide orthodoxa”](#)

Боряна Велчева, (БАН) [Рецензия за книгата „Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век \(върху текст на Тихонравовия дамаскин\)”](#)

Спартак Паскалевски, [Рецензия за сборника „Немско-български културен и научен трансфер”](#)

Марияна Витанова, (ИБЕ) [Рецензия за книгата на Калина Мичева-Пейчева „Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в българската култура и език”](#)

Палмира Легурска, (ИБЕ) [Какво още си помислих, когато прочетох книгата на Калина Мичева „Сблъсъкът на чистотата и нечистотата в българската култура език”](#)

Диана Благоева, (ИБЕ) [Рецензия за Мария Кошкова. „Българско-словашки речник”](#)

Нели Якимова, (СУ) [Новият английско-български речник](#)
Рецензия за „Английско-български речник”

Митко Новков [Редакторски бележки за „Презапис или Другият куфар в Берлин“ на Борис Минков](#)

Вида Пиронкова [Рецензия за „Другите и Йосиф” от Емил Кало](#)

Mony Almalech

(Sofia, Institute for Bulgarian Language (IBL), Bulgarian Academy of Sciences)

Ethiopians (Black men, African men) in the Old Testament – Lexical and Contextual Semantics

Abstract: The names Ethiopian כּוּשִׁי [kùšî], Ethiopia כּוֹשׁ [kuš] are used at several places in the Old Testament. The lexical and contextual relations which these lexemes generate and the ideas with which they are associated as exponents of the Hebrew worldview are impossible to trace in the translations to other languages. The paper presents the original relations found in the Hebrew Old Testament. The love between the Black Queen of Sheba and King Solomon is commented according to the original Hebrew linguistic and textual relations. The proposed linguistic analysis has high hermeneutical value.

Мони Алмалех

(София, ИБЕ, БАН)

Етиопец (чернокож, ост. негър) в Стария завет – лексикална и контекстна семантика

В Стария завет на няколко места се употребяват думите *етиопец*, *етиопка*, *Етиопия*. В преводите обаче те не могат да бъдат проследени в тяхната обвързаност, съобразно ивритската езикова картина на света.

Етиопия כּוֹשׁ [куш]

1. етиопец; 2. чернокож африканец כּוּשִׁי [күши]

етиопка כְּשִׁית [күшит]

Собственото име *Куш* כּוּשׁ [куш] се явява в преводите по различен начин – *Хус* (Библия 1940, 1992, RST), *Xouç* (LXT), *Etiopia* (IEP), *Cush* (KJV, NAU, RSV, NKJ), *Cuxe* (ARC), *Cusch* (LSG), *Chus* (BKR), *Kusz* (BTP), *Chus* (VUL).

Битие 10:6

וְכָנָעַן וְכּוּשׁ וְכוּשׁ וְכוּשׁ וְכוּשׁ WTT Genesis 10:6

Хамови синове: **Хус**, Мицраим, Фут и Ханаан. (Библия 1940)

Сыны Хама: **Хуш**, Мицраим, Фут и Ханаан. (RST)

And the sons of Ham; **Cush**, and Mizraim, and Phut, and Canaan. (KJV)

The sons of Ham were **Cush** and Mizraim and Put and Canaan. (NAU)

The sons of Ham: **Cush**, Egypt, Put, and Canaan. (RSV)

The descendants of Ham: **Cush**, Egypt, Put, and Canaan. (NRS)

The sons of Ham were **Cush**, Mizraim, Put, and Canaan. (NKJ)

Les fils de Cham furent: **Cusch**, Mitsraïm, Puth et Canaan. (LSG)

I figli di Cam: **Etiopia**, Egitto, Put e Canaan. (IEP)

E os filhos de Cam são: **Cuxe**, e Mizraim, e Pute, e Canaã. (ARC)

Причините за невъзможността да бъдат проследени идеите, вложени в тези имена в индоевропейските преводи са няколко.

Първата причина е как се предава собственото име כּוּשׁ [куш] – с транслитерация или с калка.

В огромното мнозинство от преводите собственото име се транслитерира (предава се с латиница или кирилица звученето на оригиналния термин). В транслитерациите на собственото име כּוּשׁ [куш] има два проблема. Единият е звуковата замяна в оригиналното име – вместо *к* – *х* и вместо *ш* – *с*. Замяната на *к* с *х* е продиктувана от възможността буквата *Каф* כּ да означава и звука *к* כּ, и звука *х* ח. Замяната на *ш* със *с* се дължи на два фактора – буквата *Шин* ש може да се чете и като *ш* ש, и като *с* ש; името *Хус* тръгва от Септуагинта, защото в гръцки език липсва звука *ш*. Другият казус е, дали транслитерираме или калкираме. От всички преводи само в съвременната италианска версия (IEP) е налице калка, а не транслитерация - *Etiopia* (IEP). Става ясно, че собственото име *Хус*, както се използва в българските преводи, всъщност означава

Етиопия, макар че името не е *Хус*, а **Куш** כּוּשׁ [куш]. Българските преводи следват Септуагинта, където то е предадено като *Χουζ* [хус].

Втората причина е, че често забравяме, че *Савската царица* מַלְכַּת-שָׁבָא [малкàт шèва] е етиопка (3 Царе, 10; 2 Летописи 9; Песен на песните). До ден днешен етиопците наричат своята страна *Страната на Кралицата от Шеба*.

Третата причина е, че терминът כּוּשׁ [кùши] се използва генерично за всички *чернокожи африканци*.

Проклятието на Енох, чернокожите африканци и робството

В академичната библеистика битува една тема, която се базира на описаното в Битие 9 и 10. Тя е известна под името „Проклятието върху Хам”. Веднага след потопа Ной и семейството му слизат на сушата. Ной започва да обработва земята и произвежда първото вино, пие от него и се напива здраво. Един от тримата му синове, Хам, влиза в шатрата и вижда баща си разголен. Когато Ной изтрезнява и научава за това, той проклина... сина на Хам – *Ханаан*. Хам има още двама сина, които участват в този сюжет – *Хус/Куш* (Етиопия) и *Мицраим* (Египет):

Битие 9:25

Проклет да е Ханаан; Слуга на слуги ще бъде на братята си. (Библия 1940)

От Битие 10:6 научаваме, че Хам има общо четири сина:

Битие 10:6

Хамови синове: Хус, Мицраим, Фут и Ханаан. (Библия 1940)

Тези глави от Стария завет дават хляб за множество текстове, виж в библиографията в Wikipedia, при темата *The Curse of Ham*.

Преобладава мнението, че *Хус/Куш* е най-големият син на Хам и представлява африканските племена, известни като Етиопия; Мицраим отговаря на Египет; Фут/Пут е свързан от някои със Сомалия, а от други - с Либия. Ханаан обикновено представлява земята на Леванта (Палестина, Ливан). Старият завет използва термина Ханаан генерично, за всички различни племена, жители на този район. Така че Хам е прародител на много и различни племена и народи – от Финикия през Палестина и

Египет до Африка. Логически е неоправдано да се прехвърля проклятието на Ной върху Хам, бащата на Ханаан или върху Куш/Хус, черния етиопски брат на Ханаан.

Известното „проклятие на Хам” не е расов, а географски референт. Смята се, че проклятието на Ной е било изпълнено с подчиняването на ханаанците от евреите. Ханаан става „роб на робите”, когато ханаанците (напр. гаваонците в Исус Навиев 9:21, 27) служат на бившите роби от Египет, децата на Израел. Така, предмет на проклятието на Ной не са черните хора, а Ханаан, праотец на ханаанците. Битие не дава библейска подкрепа за твърдението, че черните хора са под проклятието на Ной.

Европейската практика да се пленяват и продават в робство африканците всъщност е причина за разискването на цялата тема. Възниква казусът „Робството на чернокожите африканци и „проклятието на Хам” – Библейска истина, еврейски мит или расистка апология”. *Куш*, праотец на черните народи, не е прокълнат от Ной. Ной прокълнава Ханаан. По тази причина, простата логика диктува, че проклятието на Ной да бъде „роб на робите, роб на братята си”, не се прилага по отношение на черните хора. Във версията си от 1984 г. NIV отбелязва под линия за Битие 9:25-27, че „проклятието на Ной не може да се използва да оправдае поробването на чернокожите. Битие не дава библейска основа, етична или пророческа, за да оправдае черното робство”.

В статията „Робството на чернокожите като „Проклятието на Ной над Хам” – библейска истина или апология на расизма” (сп. *Fellowship Journal*, 2008, в което не са посочени имената на авторите на статиите) се казва „Образът на негъра е в пряка зависимост от растежа на значението на робството. Бенджамин Брауд, професор по история в Бостънския колеж, пише, че „за Евро-Америка от 18-ти и 19-ти век Битие 9:18-27 се превърна в „проклятието на Хам”, мит за колективна деградация. Този мит обикновено се приписва на Бог като причина за осъждане на робство на поколения от тъмнокожите африкански народи.” [Брауд, 1997] За съжаление това разбиране се възпроизвежда с безкритично повтаряне от библейски учители и автори пишещи за Библията. Днес евангелистките учени отхвърлят тази гледна точка като остаряла”. [Fellowship Journal, 2008: с. 43]

Спорът за „проклятието на Хам” се вихри от време-навреме, вж. Макензи, 1993; 1997 vs. Аарон, 1995 и др.

Покрай тази тема в Европа се провокира мнението, че Хам е чернокож. Традицията, според която Хам е черен мъж, не е библейски мотивирана. Това е талмудическо мнение, което не е формулирано експлицитно преди Вавилонския Талмуд, т.е. след 500 г. сл. н.е. (Babylonian Talmud, Sanhedrin 108b: “Our Rabbis taught...[that] *Ham was smitten in his skin.*”) [Talmud Bavli, Sanhedrin 108b = Талмуд]. Следователно това понятие принадлежи към категорията на еврейски „митове и безкрайни родословия”.

Една от съпругите на на Мойсей е етиопка הַאִשָּׁה הַכְּשִׁייתָ [(x)a-ишà (x)a-күшит] (Числа 12:1)

В Изход, 2:16-21 е информацията за съпругата на Мойсей, *Сенфора*, която е мадиамка. Това е първата жена на Мойсей. Тя е дъщеря на мадиамския жрец Рагуил. В Числа 12:1 се оказва, че Мойсей има още една съпруга – етиопка:

Числа 12:1

וַתִּדְבֹּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמֹשֶׁה עַל-אֲדֹתָ WTT Numbers 12:1

הָאִשָּׁה הַכְּשִׁייתָ אֲשֶׁר לָקַח כִּי-אִשָּׁה כְּשִׁית לָקַח:

В това време Мариам и Аарон говориха против Моисея поради **етиопянката**, която бе взел за жена, (защото беше взел една **етиопянка**); и рекоха: (Библия 1940)

Тогава Мариам и Аарон укоряваха Моисея поради жената **етиопка**, която бе взел, защото той се бе оженил за **етиопка**, (Библия 1992)

KJV Numbers 12:1 And Miriam and Aaron spake against Moses because of the **Ethiopian** woman whom he had married: for he had married an **Ethiopian** woman.

NAU Numbers 12:1 Then Miriam and Aaron spoke against Moses because of the **Cushite** woman whom he had married (for he had married a **Cushite** woman);

NKJ Numbers 12:1 Then Miriam and Aaron spoke against Moses because of the **Ethiopian** woman whom he had married; for he had married an **Ethiopian** woman.

LXT Numbers 12:1 καὶ ἐλάλησεν Μαριαμ καὶ Ααρων κατὰ Μωυσῇ ἕνεκεν τῆς γυναικὸς τῆς Αἰθιοπίσσης ἣν ἔλαβεν Μωυσῆς ὅτι γυναῖκα Αἰθιοπίσσαν ἔλαβεν

VUL Numbers 12:1 locutaeque est Maria et Aaron contra Mosen propter uxorem eius **aethiopissam**

RST Numbers 12:1 И упрекали Мариам и Аарон Моисея за жену **Ефиоплянку**, которую он взял, - ибо он взял [за себя] Ефиоплянку -

IEP Numbers 12:1 Maria e Aronne parlarono contro Mosè a causa della donna **etiope** che aveva preso, poiché aveva sposato una donna **etiope**.

ARC Numbers 12:1 E falaram Miriã e Arão contra Moisés, por causa da mulher **cuxita**, que tomara; porquanto tinha tomado a mulher **cuxita**.

BTP Numbers 12:1 Miriam i Aaron mówili źle przeciw Mojżeszowi z powodu **Kuszytki**, którą wziął za żonę. Rzeczywiście bowiem wziął za żonę **Kuszytkę**.

BKR Numbers 12:1 A mluvila Maria i Aron proti Mojžíšovi příčinou manželky **Madianky**, kterouž sobě vzal; nebo byl pojal manželku **Madianku**.

За отбелязване са две неща:

1. Терминът *етиопка* הַאֲשָׁה הַכִּשִּׁיית [(x)a-išà (x)a-kūšit] е употребен два пъти в стиха. На пръв поглед, това изглежда като духовна ограниченост на автора, като бедност на изказа в „примитивен“ език, или като грешка на преписвачите и редакциите. Но ако в юдаизма надълго и нашироко се коментира случаят с преименуването на Исав (брата близък на Яков) на Едом, където „червеното“ е написано два пъти (Битие 25:30), повторението на הַאֲשָׁה הַכִּשִּׁיית [(x)a-išà (x)a-kūšit] е знак, който подлежи на сериозно обмисляне. Тук не става дума за духовна бедност на авторите от семитската раса (както твърди Ренан, професорът по хебраистика в Сорбоната от XIX в., виж Оландер, 2002: 90-105), а за свещен език, чиято цел и устройство е комуникация между Бог и човека.

2. Чешкият превод отъждествява *Мадиям* с *Етиопия*, но това е по-редкият случай. Това отъждествяване също не може да се приеме за грешка или случайност – чешките католици не са случайни хора. Но едно е сигурно – Кирил и Методий нямат нищо общо с тази грешка. Повечето от преводите използват или *етиопка*, или *кушитска жена*.

Други употреби на *Етиопия*, *етиопец*, *Куш/Хус*

В български език е възможно терминът *етиопец* да се употреби със значение „чернокож (човек)“. Макар и рядко срещана, такава генерична употреба е симетрична спрямо ивритската практика с думата *етиопец* כּוּשִׁי [kūši]. Спрямо Цветовата теория (виж Алмалех 2006; 2010; 2011) *етиопец* כּוּשִׁי [kūši] не е нито основен термин за цвят, нито термин за прототип, а е конкурент за прототип. Българската дума *чернокож* е сложна дума, образувана с помощта на основния термин за цвят *черно*. Тя е симетричен

аналог на *черен* שָׁחֹר [шахòр] в съвременен иврит, където е калкиран американският термин *black* за афроамериканци.

Според BibleWorks *Куш/Хус* כּוּשׁ [куш] се отнася до района южно и източно от Египет, включващ Нубия, Судан и Етиопия, както са представени в класическите автори. Името е дериват от египетското *ksh*. Както е посочено в таблицата на народите (Битие 10:6-8), *Куш* е свързано с най-южните части на познатия свят, тъй като е в сферата на влияние на Египет. Други индикации за това мнение за границите на *Куш* се намират в описание на границите на Персийската империя (от Индия до Етиопия, Естер 1:1; 8:9) и в обещанието, че изгнаниците ще се върнат от различни места, включително и от Етиопия (*Куш*) (Исая 11:11; Софония 3:10, виж Исая 18:1).

Във връзката на *Куш* с *Шева* (днешен Йемен в южната част на Арабския полуостров, Исая 43:3, Исая 45:14 и др.) се отчита богатството на търговците (Йов 28:19; Исая 45:14).

Куш כּוּשׁ [куш] е най-големият син на *Хам*, т.е. *Куш* כּוּשׁ [куш] е един от внуците на Ной.

Собствено име *Куши* כּוּשִׁי [күши] също се среща в 2 Царе 18:21-32, където един войник с това име е пратен да тича като маратонец, за да отнесе съобщение на цар Давид. TWOT отбелязва, че един от английските преводи (RSV) превежда собственото име като „Cushite”. [TWOT]

В Еремия 36:14 праждото на юдейския принц *Юдия/Иехудия* (всъщност *Юда*) се казва *Хусия* כּוּשִׁי [күши] (всъщност *Куши*).

Бащата на пророк Софония се казва *Хусия*, но всъщност *Куши* (Софония 1:1).

В описанието на райската градина (Битие 2:13) Етиопия (*Хуска земя/земя Кус*) се среща като част от рая. Въпреки че съществуват редица предложения за местоположението на *Хус/Куш* в Битие 2:13, все още никое не е доказано убедително.

TWOT прецизно маркира, че в Стария завет има няколко места, в които името Етиопия е използвано като паралелна конструкция или като синоним на Египет – Исая 20:3-5; Езекил 30:4; Наум 3:9. Според TWOT това навярно престава доминирането на Етиопия (всъщност става дума за Нубия, горното течение на р. Нил, т.е. Судан) над Египет между 750 и 663 г. пр. н.е. „Етиопският цар Тирак” (4 Царе 19:9; Исая 37:9) е

забележителен нубийски фараон, който се опитал безуспешно да блокира експанзията на асирийския цар Сенахирим на запад (4 Царе 19; Исаия 37). След 633 г. пр. н.е. Египет става независим от Нубия (Еремия 46:9; Езекил 25:4, 5, 9). Еврейският цар Аса (около 900 г. пр. н.е.) воюва с етиопския цар Зера. Етиопската армия на Зера, посочена в 2 Летописи 14:9 [Н 8] и нататък, е малко озадачаваща по численост (един милион). По TWOT

Савската царица и Соломон

3 Царе 10:1

וּמִלְכַּת־שֶׁבַא שָׁמְעָה אֶת־שִׁמְעֵי שְׁלֹמֹה לְשֵׁם יְהוָה WTT 1 Kings 10:1

וַתָּבֵא לְנִסְתּוֹ בְּחִירוֹת:

1 И Савската {Еврейски: Шевска.} царица, като чу, че Соломон се прочува *като служител на* Господното име, дойде да го опита с мъчни *за нея въпроси*. (Библия 1940)

Отношенията между *Соломон и Савската царица* מִלְכַּת־שֶׁבַא [малкàт шèва] далеч надхвърлят една древна любовна история. Разказът представя любов, която е напълно равностойна на съвременните разбирания за равенство и взаимно уважение между половете. Описанието е дадено два пъти по идентичен начин – в 3 Царе и в 2 Летописи 9.

3 Царе 10:1-13

1 И Савската {Еврейски: Шевска.} царица, като чу, че Соломон се прочува *като служител на* Господното име, дойде да го опита с мъчни *за нея въпроси*. 2 Дойде в Ерусалим с една твърде голяма свита, с камили натоварени с аромати, и с твърде много злато и скъпоценни камъни; и като дойде при Соломона, говори с него за всичко що имаше на сърцето си. 3 И Соломон отговори на всичките й въпроси; нямаше нищо скрито за царя, което не *можа* да й обясни. 4 А като видя Савската царица всичката мъдрост на Соломона, и къщата която бе построил, 5 ястията на трапезата му, седенето на слугите му, и прислужването на служителите му, и облеклото им, и виночерпците му, и нагорнището, с което отиваше в Господния дом, не остана дух в нея. 6 И рече на царя: Верен беше слухът, който чух в земята си, за твоето състояние и за мъдростта ти. 7 Аз не вярвах думите, докато не дойдох и не видях с очите си; но, ето, нито половината не ми е била казана; мъдростта ти и благоденствието ти надминават слуха, който бях чула. 8 Честити мъжете ти, честити тия твои слуги, които стоят всякога пред тебе та слушат мъдростта ти. 9 Да

бъде благословен Господ твоят Бог, Който има благоволение към тебе да те постави на Израилевия престол. Понеже Господ е възлюбил Израила за винаги, затова те е поставил цар, за да раздаваш правосъдие и да вършиш правда. 10 И тя даде на царя сто и двадесет таланта злато, и твърде много аромати и скъпоценни камъни; не дойде вече такова изобилие от аромати, каквото ония, които Савската царица даде на Соломона. 11 Още и Хирамовите кораби, които донасяха злато от Офир, донасяха от Офир и голямо изобилие алмугови дървета и скъпоценни камъни. 12 А от алмуговите дървета царят направи преградки в Господния дом и в царската къща, тоже и арфи и псалтири за певците; такива алмугови дървета не са дохождали нито са били виждани до днес. 13 И цар Соломон даде на Савската царица всичко що тя желаше, каквото поиска, освен онова, което цар Соломон ѝ даде доброволно. И тъй тя се върна със слугите си та си отиде в своята си земя. (Библия 1940)

Не само че Савската царица дарява богато Соломон, но и тя получава соломонови дарове и то не е просто любезност, а „цар Соломон даде на Савската царица всичко що тя желаше, каквото поиска, освен онова, което цар Соломон ѝ даде доброволно” (стих 13).

Тази връзка не е просто любов. Тя има значими исторически последствия – през всички векове има етиопски евреи, а християнската етиопска църква съхранява специален ритуал – шествие на скинията – който липсва във всички други християнски църкви. Една от легендите, намерили място в програмата и филмите на телевизионния канал „Дисквъри”, разказва, че скинията от Храма на Соломон не е взета от Навуходоносор (4 Царе 24:13; 2 Летописи 36:18-19 и др.), нито е скрита от Еремия (2 Макавеи 2:6-8), а е изнесена в Етиопия и се пази до днес там от християнски свещеник. Етиопия и днес нарича сама себе си „Страната на Кралицата от Шеба”, като се посочва, че в град Аксум се съхранява Светият кивот. Тази легенда по своеобразен начин съответства на разказа в 3 Царе 10:1-13. Стихове 1-10 и 13 разказват за взаимните дарения и уважение между Соломон и Савската царица. Този разказ е прекъснат в стихове 11 и 12 от текст, отнасящ се до украсата на храма и на дома на Соломон.

3 Царе 10:11-12

11 Още и Хирамовите кораби, които донасяха злато от Офир, донасяха от Офир и голямо изобилие алмугови дървета и скъпоценни камъни. 12 А от алмуговите дървета царят направи преградки в Господния дом и в царската къща, тоже и арфи и псалтири за певците; такива алмугови дървета не са дохождали нито са били виждани до днес. (Библия 1940)

Напълно идентична е структурата на 2 Летописи 9, където разказът за Савската царица е повторен със същия отстъп за Хирам и храмовата украса.

В това напълно неуместно прекъсване на разказа за двамата влюбени е вмъкнато и името на Хирам, царя на Тир. Царят на Тир е близък приятел на Давид и Соломон. Соломон заема от Хирам, царя на Тир, майстор със същото име – Хирам, който ръководи строителството на Втория храм (2 Летописи 2:11-14).

Името *Хирам* на иврит (*Хурам* חִירָם), арамейски и арабски означава нещо бяло, т.е. сакрално чисто. Коренът на името е *Хет-Вав-Рейш* חוּר. От него се образуват думите *бяло нещо* חוּר [хур], *побелявам, побелея, съм/ставам бял* חָוַר [хавàр], *побледнявам, съм/ставам блед* חָוַר [хавàр], *бял хляб, бял кейк* חֲרִי [хорì].

Майсторът на Първия храм е „нещо бяло”, т.е. ритуално чисто, с възможност да влиза в Света-Светих. Подробно виж в Алмалех 2010: 307-312, където е анализиран *ленът* тип-חוּר [хур]. Да не забравяме, че в древността има принцип „името отговаря на качествата на човека”. Царят на Тир, неевреинът Хирам, обаче също е „нещо бяло”. Историята с царя и майстора предполага още един много важен казус в Стария завет – неевреи, които са праведници. Това е казус наличен и в Новия завет, където терминът епитет за Христос – Мелхицадек е възпроизведен и актуализиран от ап. Павел в Послание до евреите. Думата Мелхицадек означава „праведен цар”. Мелхицадек е цар на Ерусалим, на който Авраам поднася дарове. Според древните правила, поднасяш дарове на човек, който е по-издигнат от тебе. Мелхицадек, царят на Ерусалим, е „свещеник на Всевишния Бог” (Битие 14:18), макар че не е евреин. За съжаление, по разбираеми причини и в юдаизма, и в християнството, и в исляма тази тема е или пренебрегвана, или преекспонирана. Но и случаят с „белите” хора – царят Хирам и майсторът Хирам – препотвърждава, че праведен човек може да бъде и неевреин по произход.

Странното вмъкване на „белия” цар на Тир в разказа за Савската царица навярно е знак, че монотеистичните отношения между Етиопия и еврейството са белязани за вечни времена от духа на близост, разбирателство и взаимно уважение. Точно както са отношенията между Соломон и Савската царица.

Амос 9:7 е любопитен стих, в който етиопците са отъждествени с израилтяните и подкрепя тезата за специалния статут на етиопците като деца на Единия Бог. Стихът в прав текст казва, че Единият Бог бди не само над израилтяните и етиопците, но и над други съседни народи – филистимците и арамейците. А стих 12 препотвърждава тази грижа на Господ към още други народи, „които се наричат с името Му”:

Амос 9:7

Вие израилтяни, казва Господ, Не сте ли за Мене като етиопци? Не изведох ли, както Израила от Египетската земя, Така и Филистимците от Кафтор И сирийците от Кир? (Библия 1940)

Вие, синове Израилеви, не сте ли за Мене като синове етиопски? казва Господ. Нали Аз изведох Израила из земята Египетска и филистимци - из Кафтор и арамяни - из Кир? (Библия 1992)

Амос 9:12

За да завладеят останалите от Едом И всичките народи, които се наричаха с името Ми, Казва Господ, Който прави това. (Библия 1940)

Общоприето е, че *Песен на песните*, поне външно, е еротична библейска поезия, посветена на любовта между Соломон и Савската царица. В *Песен на песните* 1:5 в прав текст е казано, че любимата е *черна* שְׁחֹרָה [шхорà]. Думата שְׁחֹרָה [шхорà] е женски род от *черен* שָׁחֹר [шахòр].

Цялата книга *Песен на песните* се смята също за едно от най-мистичните произведения, което разказва за любовта между Бог и еврейския народ. Думата *черна* שְׁחֹרָה [шхорà] не променя мистичната перспектива на книгата. Напротив, засилва я, защото от корена на שְׁחֹרָה [шхорà] се образува един от термините за *зора, изгрев* שָׁחַר [шàхар], както и глаголите *търся, домогвам се, стремя се* שָׁחַר [шàхар]. Подробно за тези значения и видовете *зора, изгрев* виж в Алмалех 2010: 135-142.

Песен на песните 1:5

שְׁחֹרָה אֲנִי וְנָאוֹה בְּנוֹת יְרוּשָׁלַם כְּאֵהֶלִי WTT Song of Solomon 1:5

קָדָר כִּירִיעוֹת שְׁלֹמֹה:

Дъщери иерусалимски! **черна съм**, но съм хубава като шатри кидарски, като Соломонови завеси. (Библия 1992)

KJV Song of Solomon 1:5 I **am black**, but comely, O ye daughters of Jerusalem, as the tents of Kedar, as the curtains of Solomon.

LXT Song of Solomon 1:5 **μέλαινά** εἰμι καὶ καλή θυγατέρες Ιερουσαλημ ὡς σκηνώματα Κηδάρ ὡς δέρρεις Σαλωμων

VUL Song of Solomon 1:4 **nigra** sum sed formosa filiae Hierusalem sicut tabernacula Cedar sicut pelles Salomonis

Думата קָדָר [кедàр] от Песен на песните 1:5 е име на племе, което има красиви шатри. Но от нейния корен, *Куф-Далет-Рейш* קָדָר, се образуват редица думи за прототипа на черното – *тъмнина, мрак; оплакващ/опечален човек, човек в траур, потъмнявам*. Спрямо логиката на древния обичай – „човекът е като името и името отразява качествата на човека” – това племе ще да е било от чернокожи хора.

В следващия стих, 6, любимата е „почерняла”/”мургава”. Този стих препотвърждава тази многозначна чернота с думата *мургава/почерняла* שְׁחַחְרַחֲתִי [шхархòрет].

Песен на песните 1:6

שְׁחַחְרַחֲתִי הַשֶּׁמֶשׁ אֶל־תְּרֹאסִי שְׁאֲנִי שְׁחַחְרַחֲתִי שְׁשׂוּפְתֵי הַשֶּׁמֶשׁ WTT Song of Solomon 1:6

בְּנֵי אִמִּי נִחְרֹזְבִי שְׁמִנִי נִטְרָה אֶת־הַכְּרָמִים כְּרָמִי שְׁלִי לֹא נִטְרָתִי:

Не ме гледайте, че съм **почерняла**, Понеже слънцето ме е припърлило. Синовете на майка ми, като се разгневиха на мене, Поставиха ме пазачка на лозята; Но своето лозе не опазих. (Библия 1940)

Не гледайте ме, че съм **мургава**, защото слънцето ме е ожурило: майчините ми синове ми се разсърдиха, туриха ме лозята да пазя - моето собствено лозе не запазих. (Библия 1992)

KJV Song of Solomon 1:6 Look not upon me, because I **am black**, because the sun hath looked upon me: my mother's children were angry with me; they made me the keeper of the vineyards; *but* mine own vineyard have I not kept.

RSV Song of Solomon 1:6 Do not gaze at me because I am **swarthy**, because the sun has scorched me. My mother's sons were angry with me, they made me keeper of the vineyards; but, my own vineyard I have not kept!

RST Song of Solomon 1:5 Не смотрите на меня, что я **смугла**, ибо солнце опалило меня: сыновья матери моей разгневались на меня, поставили меня стеречь виноградники, - моего собственного виноградника я не стерегла.

LXT Song of Solomon 1:6 μὴ βλέψητέ με ὅτι ἐγὼ εἰμι μεμελανωμένη ὅτι παρέβλεψέν με ὁ ἥλιος υἱοὶ μητρός μου ἐμαχέσαντο ἐν ἐμοί ἔθεντό με φυλάκισσαν ἐν ἀμπελῶσιν ἀμπελῶνα ἐμὸν οὐκ ἐφύλαξα

VUL Song of Solomon 1:5 nolite me considerare quod **fusca** sim quia decoloravit me sol filii matris meae pugnaverunt contra me posuerunt me custodem in vineis vineam meam non custodivi

Гръцкият текст μεμελανωμένη препотвърждава връзката с *черна* μέλαινα, но латинският предпочита думата *fusca*, която повече е *кафяво*, макар че може да значи и *черно*. От английските преводи само KJV използва *black* (*черна*), а останалите предпочитат *swarthy*, *dark* (*мургава*, *тъмна*).

Към любовта между Савската царица и Соломон и историческите ѝ измерения трябва да се добави лингвистичната страна, с оглед на отношението на асиметрия между иврит и български език. Като знаем, че асиметрия е отношение, в което елементите се съотнасят един към друг без симетрия, т.е. можем да приемем, че е налице частична симетрия, докато диссиметрия е отношение между елементите, в което симетрията тотално липсва.

Симетрия има в Песен на Песните 1:5, където индоевропейските преводи почти на сто процента превеждат с основен термин за цвят – *черна*, *чёрна*, *black*, *noire*, *černá*, *μέλαινα*, *nigra*. Много рядко тук се замества с термин за прототип – *dark* (NKJ), *śniada* (ВТР). Италианската версия дава *кафява* (*bruna*) (IEP), навярно поради имперската политика на съвременна Италия, която използва ефемизъм, за да не обижда етиопците, но и вярна с оглед на шоколадовия цвят на кожата на етиопците. Испанската версия (ARC) е съвсем имперска, или пък се отнася със странна испанска толерантност към мавърското минало на иберийския полуостров, и отива доста далеч – *брюнетка* (*morena*).

В Песен на Песните 1:6 също има симетрия. Думата שְׁחַרְחֹרֶת [шхархòрет] е производна от *черна* שְׁחֹרָה [шхорà] по типичен за иврит модел с редупликация на елементи от корена и значение, в което се намалява признака от основната дума: *черна* שְׁחֹרָה [шхорà] – *черновата* שְׁחַרְחֹרֶת [шхархòрет]. За שְׁחַרְחֹרֶת [шхархòрет] преводите реагират и въвеждат термин за конкурент на прототип – *мургава* (Библия 1992) или *смугла* (RST), или с вариант на основния термин за цвят – *почерняла* (Библия 1940).

Интересът към *Песен на песните* е многостранен. Тук ще разгледам една статия, която е концентрирана върху хипотезата на автора, Виктор Сасон, че „мургавата/почерняла”, „черна/тъмна” любима не е Савската царица, а е дъщерята на фараона, за която Соломон се жени. [Сасон 1989: 407-414].

Според автора най-твърдото доказателство, че става дума за дъщерята на фараона, а не за етиопка, е сравнението, което Соломон прави „Уподобих те, любезна моя, на конете от Фараоновите колесници.” (Песен на песните 1:9). Според Сасон, това сравнение пряко се отнася към „Соломон се сроди с египетския цар Фараона, като взе Фараоновата дъщеря; и доведе я да живее в Давидовия град догдето да свърши съграждането на своя дом, и на Господния дом и на стената около Ерусалим.” (3 Царе 3:1). Очевидно е, че този довод не може да бъде никакво доказателство, да не говорим за „твърдо”. Това е така, защото текстът дава точни указания за времето на женитбата на Соломон за фараоновата щерка и за посещението на Савската царица. Соломон се жени за фараоновата дъщеря преди да е построил храма и своя дворец. А по време на посещението на Савската царица Соломон получава „с хирамовите кораби” изключителните *алмугови дървета*, *almug wood* עֵץ אֶלְמוֹגִים [ецей алмугй м], които използва за „преградки” в храма и в двореца си – 3 Царе 10:11-12 и същото в 2 Летописи 9:10-11:

3 Царе 10:11-12

Още и Хирамовите кораби, които донасяха злато от Офир, донасяха от Офир и голямо изобилие алмугови дървета и скъпоценни камъни. А от алмуговите дървета **царят направи преградки в Господния дом и в царската къща**, тоже и арфи и псалтири за певците; такива алмугови дървета не са дохождали нито са били виждани до днес. (Библия 1940)

Алмуговите дървета са дефинирани като „не са дохождали нито са били виждани до днес”. Това би трябвало да бъде обида за възможностите на фараона на една империя като Египет.

Според „Речник на библейските растения” [Мюселман, 2012, с. 18] най-вероятният кандидат за „алмуговото дърво” са два вида сандалово дърво – *Santalum album* „бяло сандалово дърво” и/или *Pterocarpus Santalinus* „червено сандалово дърво”.

На всичкото отгоре Сасон настоява, че Соломон се жени за дъщерята на фараона по любов, а не по политически причини.

Авторът правилно маркира, че думата *етиопец* може да означава и *нубиец*, т.е. както шоколадовия нюанс на етиопците, така и по-черните нюанси на суданците.

Тезата на Виктор Сасон, че Савската царица всъщност е дъщерята на фараона граничи с академична олигофрения, която не зачита елементарните факти в текста на Стария завет, и е плод на маниакално желание за самоизтъкване. По-лошото е, че автор с еврейски произход, ако се съди от името, прави следния извод, издаващ патологични предрасъдъци, които за мене са абсолютно неприемливи: „Важно е да се отбележи, че за литературната и културната среда на Близкия Изток в модерните времена, а вероятно и в древността, черният тен на кожата не може да бъде толкова красив, че да вдъхнови любовни песни, със сигурност не и такъв шедьовър като Песен на песните.” [Сасон 1989: 413]

Шева שְׁבָא [шѐва] – другото име на Етиопия כּוּשׁ [куш]

Стандартният термин за Етиопия е *Куш כּוּשׁ* [куш]. Терминът *Савската царица מַלְכַּת־שְׁבָא* [малкàт шѐва] е друго име на *Етиопия*, което дава ново измерение на *Етиопия כּוּשׁ* [куш].

Според различни сайтове и блогове Днешна Етиопия държи на името „Страната на Савската царица” и това е знаково.

Българската версия на Уикипедия дава адекватна информация в статията „Савската царица”: „Императорската фамилия на Етиопия твърди, че произлиза от цар Соломон и Савската царица, наричана там Македа. Етиопската епична хроника Кебра Нагст описва историята на Македа и нейните потомци. В нея се разказва, че цар Соломон прелъстил царицата и им се родил син, който станал Менелик I, първият император на Етиопия. Според някои хипотези древните общности, поставили началото на етиопската държава, са южноарабски семити, мигрирали през Червено море и се смесили с местното несемитско население. В действителност до възхода на исляма през VII век етиопското царство Аксум контролира голяма част от Южна Арабия, включително Йемен, а амхарския език и тигриня, говорени в Етиопия, са южносемитски езици. На територията на днешните Етиопия и Еритрея има множество археологически свидетелства и древни сабейски надписи на южноарабска азбука, които говорят за присъствието на южноарабски общности в региона.”

Макар че няма точни исторически доказателства, *Савската царица* מְלֶכֶת-שֶׁבַּא [малкàт шèва] е етиопската царица.

Терминът *Савската царица* מְלֶכֶת-שֶׁבַּא [малкàт шèва] има своите особености, скрити в правописа на иврит.

Ивритският Стар завет различава две различни царства *Сева* סְבָא и *Шева* שֶׁבַּא.

Псалм 72:10

מְלֶכֶי תְּרָשִׁישׁ וְאַיִים מִנְּחָה יָשִׁיבוּ WTT Psalm 72:10

מְלֶכֶי שֶׁבַּא וְסְבָא אֲשָׁכַר יִקְרִיבוּ:

Царете на Тарсис и на островите ще донесат подаръци; Царете на **Шева** и на **Сева** ще поднесат дарове. (Библия 1940)

Тайна остава каква е разликата между двете царства. *Сева* סְבָא се пише със *Самех* ס, буква означаваща звука *с* във всички епохи. *Шева* שֶׁבַּא се пише с *Шин* ש. Буквата *Шин* ש е знак за звука *ш*, но може да се чете и като *Син* ש, т.е. да обозначава звука *с*. *Савската царица* е царица на царството, което се пише с *Шин* ש – *Шева* שֶׁבַּא [шèва].

Дали различният правопис на имената на двете царства – *Сева* סְבָא [сèва] и *Шева* שֶׁבַּא [шèва] – е знак тълкувание за различна близост до монотеизма и грижата на Единия Бог?

Или са две близки държави по географски признак?

Или може да разложим името *Шева* на съюза *че* שֶׁ [шè] + *идвам* בא [ва/ба], което прави разликата със *Сева* סְבָא [сèва]? – „която идва” е тайното име на Етиопия?

Или можем да търсим тълкувание на думата *Шева* שֶׁבַּא [шèва] чрез *седм* שֶׁבַע [шèва]? Тук числото *седм* задава неизброими дълбини, защото асоциацията със седмосвещника е първото, което идва наум. В Алмалех 2010 е разяснено, че седмосвещникът е един от моделите на десетте сефирот. А десетте сефирот са първосътвореното от Господ. Статутът на Савската царица коренно се променя, ако декодираме хипотетично името на нейното царство (שֶׁבַא [шèва]) като скрита информация за числото *седм* שֶׁבַע [шèва]. Излиза, че Соломон има любовна връзка с царицата на сефиротите...!

Това напомня за друга слава на Соломон – той имал власт над Сатаната. Той използва „Соломоновия печат“, чрез който може да заключи Сатаната и неговите слуги. Затова в 3 Царе, 10:14 и в 2 Летописи, 9:13 без сянка от обвинителен тон се казва, че всяка година Соломон добива от своите мини 666 таланта злато. А в Новия завет ясно е казано, че „числото на звяра е шестстотин шестдесет и шест“ (Откровение на Йоан, 13:18) Да не забравяме, че Новият завет е вид юдаизъм, който използва и развива всички старозаветни символи.

А ако Соломон и Савската царица си партнират като равен с равна, значи и тя има подобни качества и способности. Това би обяснило не само тяхната връзка като връзка на двама посветени в тайното-религиозно мистично познание, а и етиопското желание Етиопия да се нарича „Страната на Савската царица“ и родословието на етиопските императори да се извежда от любовта на Соломон със Савската царица.

Тук е необходимо следното принципно уточнение. През вековете и особено през XIX в. се разгръща едно движение за придобиване на силите на „Печата на Соломон“. То е обвързано с черната магия. Често пъти стремежът за домогване е белязан от власт за самата власт, пари за самите пари и пр. Дори ако версията за Печата на Соломон, като формален знак за властта на Соломон над демоничния сатанински свят, е вярна, то анализът на **видовете лен** в Алмалех 2010 показва, че власт над Сатаната може да се случи, ако се подхожда откъм макросветло бяло. В Алмалех 2010 са изведени редица положения, които дават представа за същността на макросветлата позиция и умения на Соломон.

Казано с прости думи – умение да се борави с “Печата на Соломон” може да има само морално чист човек, подхождащ към властта от позицията на нравственото, законното, макросветлото. Всеки, който не се движи винаги от тази позиция, го/я очаква недобра съдба. Случаите на „преминаване в другия лагер” също не завършват добре.

Не само след Айнщайн всичко е относително. Не трябва да забравяме, че Господ може да е в мрак и да е досъпен за Мойсей (Така хората стояха надалеч. А Мойсей се приближи при мрака, гдето беше Бог. Изход 20:21), а падналият *Илел (Деница, Lucifer)* („Как си паднал от небето, ти Деннице, сине на зората! Как си отсечен до земята, ти, който поваляше народите. Исаия 14:12) може да е блестящ, каквото всъщност означава *Илел*. Повече за това име виж в Алмалех 2010: 222-223.

Така не бива се лъжем по всяка светлина и по всеки мрак. Макросветлата позиция на Соломон не е светлината, което можем да видим с нашите очи.

Само позицията на невидимото макросветло бяло позволява власт над „падналите от небето” синове на зората. Ако се изхожда от неморални позиции, власт над „всички демони” не е възможна – тогава ние служим на демоните и на падналия от небесата *Илел (Деница, Lucifer)*.

Едно е факт – терминът за царицата на Етиопия, *Савската царица מלכת-שבא* [малкàт шèва] драстично се различава от обичайното название на страната. Езикът и правописът на ивритския Стар завет въвеждат много различни и нови измерения на *Етиопия* (*Куш כוש* [куш]) чрез *Савската царица*. А книгата *Песен на песните* разгръща тази различност в много пластове.

*

Прегледът на ивритската нишка *Етиопия כוש* [куш]; 1. *етиопец*; 2. *чернокож африканец כושי* [кùши]; *етиопка כושית* [кùшит]; собствено име *Куш כוש* [куш] и *Савската царица מלכת-שבא* [малкàт шèва] сочи, че ивритската езикова картина на света и контекстната семантика на тези термини представят изключително съществени аспекти на текста на Стария завет, които не само че не могат да бъдат доловени след превод, но и в някакъв смисъл са революционни:

- Монотеисти са не само евреите, но и етиопците, и редица други племена, „които се наричаха с името Му” (Амос 9:7-12);

- Любовта между Соломон и Савската царица надминава дори съвременните разбирания за равенство между половете;

- Мистичните и хипотетичните измерения на тази любов не са за пренебрегване;

- Името *Савска царица מלכת-שבא* [малкàт шèва] е друго име на *Етиопия*, което променя значимо и драстично езиково познавателните аспекти името *Етиопия כוש* [куш];

- Религиозните и свещените връзки между евреи и етиопци, провидяни в Стария завет са налични и днес;

- Европейското и американското оправдаване на робството на африканците в една „просветена“ християнска епоха е злокачествена злоупотреба с текста на Стария завет;

- Отношението към чернокожите етиопци в Стария завет е маркирано от няколко напълно позитивни елемента;
- Талмудът, като всеки документ за човешка дейност, съдържа и вековна мъдрост, и вековна глупост.
- Езиковият анализ на разгледаните термини позволи да бъдат направени наблюдения и изводи, които подобряват разбирането на Стария завет, т.е. езиковият анализ има херменевтична стойност.

ЛИТЕРАТУРА

- Аарон 1995: *Aaron, D.* Early Rabbinic Exegesis on Noah's Son Ham and the So-Called 'Hamitic Myth'. – In: *Journal of the American Academy of Religion*: Oxford University Press. Vol. 63, № 4: 721-759.
- Алмалех 2006: *Алмалех, М.* Цветът в Петокнижието. Езикова картина на света (върху иврит, български и други езици). София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
- Алмалех 2010: *Алмалех, М.* Светлината в Стария завет. София, ИК „Кибеа“.
- Алмалех 2011: *Almalech, M.* Advertisements: Signs of femininity and their corresponding color meanings. Sofia, Prof. Marin Drinov Academic Publishing House.
- Брауд 1997: *Braude, Benjamin.* The Sons of Noah and the Construction of Ethnic and Geographical Identities in the Medieval and Early Modern Periods. – In: *William and Mary Quarterly*, vol. 54, January 1997, pp. 103–142.
- Макензи 1993: *McKenzie, S.* Curse of Ham. – In: *The Oxford Companion to the Bible*. New York, Oxford University Press.
- Макензи 1997: *McKenzie, S.* The Curse of Ham and David H. Aaron: – In: *Journal of the American Academy of Religion*, Vol. 65, № 1: pp. 183-186.
- Мюселман 2012: *Musselman, L.* A Dictionary of Bible Plants. New York, Cambridge University Press.

Оландер 2002: *Оландер, М.* Езиците на рая. София, ЛИК.

Сасон 1989: *Sasson, V.* King Solomon and the Dark Lady in the Song of Songs. – In: *Vetus Testamentum*, Vol. 39, Fasc. 4: 407-414.

Fellowship Journal, 2008: Black slavery as “The curse of Ham” – Bible truth or racist apologetic? – In: *Fellowship Journal*, vol. 7, No 2, March 2008, Published by Cleveland Literature Service. 3150 Warren Road, Cleveland, Ohio 44111. Copyright © 2008 The Church in Cleveland. pp. 41-45. Достъпно на: <http://ministrymessages.org/fj-mar-2008/> [Посетено на 05.01.2014 г.]

Библейски речници, енциклопедии, програми

BibleWorks98 - Copyright © 1998 BibleWorks, LLC. Hermeneutika, Big Fork, Montana; P.O. Box 6158 Norfolk, Virginia.

TWOT – *The Theological Wordbook of the Old Testament*, by R. Laird Harris, Gleason L. Archer Jr., Bruce K. Waltke, originally published by Moody Press of Chicago, Illinois, Copyright (c) 1980. References to Strong’s Concordance, Theological Wordbook of the Old Testament, and Goodrich-Kohlenberger numbers have been added by Logos Research Systems, Inc. Oak Harbor, Washington, 2000.

Сайтове и блогове, посочващи името „Страната на Савската царица” за днешна Етиопия: http://en.wikipedia.org/wiki/Queen_of_Sheba и др.

Цитирани преводи и издания на Библията

Библия, 1940: Библия или Свещеното Писание на Стария и Новия заветъ. Вярно и точно преведена отъ оригинала. Ревизирано издание, Библейско дружество, София.

Библия, 1992: Библия сиреч книгите на Свещеното писание на Вехтия и Новия завет, издава Св. Синод на Българската църква, София.

ARC - The Brazilian Portuguese João Ferreira de Almeida, Revista e Corrigida (ARC), Copyright (c) 1969 Sociedade Bíblica do Brasil (Bible Society of Brazil)

BKR - Czech Bible Kralická: Bible svatá aneb všecka svatá písmena Starého i Nového Zákona podle posledního vydání kralického z roku 1613.

BTP - The Polish Millennium Bible 1984, 4th Ed. (BTP): Polish Biblia Tysiąclecia, Wydanie 4, 1965/1984, Copyright © 1997, Wydawnictwo Pallottinum, Poznań. Widely accepted by both Catholics and Protestants.

IEP - The Italian NVB Nuovissima Versione della Bibbia San Paolo Edizione (IEP), Copyright © 1995-1996, San Paolo Edizione, Roma ITALIA.

KJV - Authorized Version (KJV) - 1769 Blayney Edition of the 1611 King James Version of the English Bible - with Larry Pierce's Englishman's-Strong's Numbering System, ASCII version Copyright © 1988-1997 by the Online Bible Foundation and Woodside Fellowship of Ontario, Canada. Licensed from the Institute for Creation Research.

LSG - The French Louis Segond Version 1910 (LSG) keyed to Englishman's-Strong's Numbering System, plus with Verb Parsings, ASCII version Copyright © 1988-1997 by the Online Bible Foundation and Woodside Fellowship of Ontario, Canada. Licensed from the Institute for Creation Research.

LXT - LXX Septuaginta (LXT) (Old Greek Jewish Scriptures) edited by Alfred Rahlfs, Copyright © 1935 by the Württembergische Bibelanstalt / Deutsche Bibelgesellschaft (German Bible Society), Stuttgart. Used by permission. The LXX MRT (machine readable text) was prepared by the TLG (Thesaurus Linguae Graecae) Project directed by Theodore F. Brunner at University of California, Irvine.

NAU - NAS/NAU - The New American Standard Bible NASB (NAS[1977] and NAU[1995]), Copyright (c) 1960, 1962, 1963, 1968, 1971, 1972, 1973, 1975, 1977, 1988, 1995, and La Biblia de Las Americas, Copyright (c) 1986, both by The Lockman Foundation. This excellent translation is an updated edition of the ASV [see above], with the entire Bible completed in 1971. Both the 1977 NASB English Bible translation and the 1995 New American Standard Bible 1995.

NIV/NIB - The New International Version 1973, 1978, 1984. International Bible Society, 1820 Jet Stream Drive, Colorado Springs, Zondervan Publishing House.

NKJ - The New King James Version NKJV (NKJ), Copyright (c) 1982, Thomas Nelson, Inc. All rights reserved.

NRS - The New Revised Standard Version NRSV (NRS) of the Bible. The Scripture quotations contained herein are from the New Revised Standard Version (NRSV) of the Bible, Copyrighted 1989 by the Division of Christian Education of the National Council of the Churches of Christ in the United States of America.

RST - The Russian Synodal Text (RST) of the Bible (Orthodox Synodal Edition 1917), with Russian Lexicons (abridged Thayer's Greek-Russian and Hebrew Russian, see above Lexicon section), and with every word/phrase keyed to the complete Pierce-Strong's Number Code System with Tense-Voice-Mood Verb Parsings, Copyright © 1996 Bob Jones University.

RSV – The Holy Bible, Revised Standard Version 1952 (RSV), the authorized revision of the American Standard Version of 1901, Copyright © 1946, 1952, 1973 by the Division of Christian Education of the National Council of Churches of Christ in the United States of America.

VUL - Biblia Sacra iuxta Vulgatam Versionem, Vulgate Latin Bible (VUL), edited by R. Weber, B. Fischer, J. Gribomont, H.F.D. Sparks, and W. Thiele [at Beuron and Tuebingen] Copyright © 1969, 1975, 1983 by Deutsche Bibelgesellschaft (German Bible Society), Stuttgart. Used by permission. ASCII formatted text provided via University of Pennsylvania, CCAT. Textual variants not included.

WTT - Biblia Hebraica Stuttgartensia BHS (Hebrew Bible, Masoretic Text or Hebrew Old Testament), edited by K. Elliger and W. Rudolph of the Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart, Fourth Corrected Edition, Copyright © 1966, 1977, 1983, 1990 by the Deutsche Bibelgesellschaft (German Bible Society), Stuttgart.